Иван Харалампиев (Велико Търново, България)

ЗА ЕВТИМИЕВАТА РЕФОРМА – С ХИПОТЕЗИ БЕЗ ФАКТИ

Кирил Кабакчиев. *Евтимиевата реформа – хипотези и факти.* **Пловдив,** 1997. 171 с.

Това е първата книга на Кирил Кабакчиев и с нея той навлиза амбициозно в една широко известна, многократно дискутирана и много трудна медиевистична проблематика. В краткия Предговор (с. 5–6) и Увод (с. 7–10) К. Кабакчиев посочва причините, които са го подтикнали да се спре отново на Евтимиевата намеса в духовния живот на България в навечерието на падането ѝ под турско робство. Според автора казаното досега за реформата на Евтимий Търновски е противоречиво, неясно, неточно и филологически неиздържано било поради безкритично повтаряне на неверните представи на първите изследвачи на реформата от миналия век, било поради неточно четене на съществуващите извори. Той формулира и основната цел на изследването: да се прегледат критично различните схващания, като се посочат причините за тяхното многообразие и противоречивост и едновременно с това да се направи нов, точен прочит и „филологическа интерпретация" на източниците за реформата.

Трябва да се признае, че целите, които си е поставил Кабакчиев, са изключително сериозни, тъй като той възнамерява да промени коренно теоретични представи, които са формирани и мотивирани в продължение на десетки години от български и чужди учени, повечето от които имат немалък и признат принос в българската, славянската и балканската медиевистика.

Още в уводните страници Кабакчиев загатва, че важно място в изследването му ще заеме обосноваването на хипотезата, че по време на престоя си в манастира „Св. Троица" край Търново (между 1371 и 1375 г.) Евтимий е направил нов превод на Петокнижието – хипотеза, за която той е съобщил в една своя статия, но на която медиевистите, за негово голямо съжаление, не са обърнали внимание (с. 5). В подкрепа на твърдението си, че въпросите, свързани с реформата на Евтимий Търновски, все още не са решени, авторът пише следното: „една година след отпечатването на книгата „Езикът и езиковата реформа на Патриарх Евтимий" се появява статия, в която четем: „Проблемът за ролята на последния български средновековен патриарх Евтимий Търновски в реформирането на литературния език продължава да е нерешен в българската филология" (с. 7). Понеже автор на неточно цитираната книга за езиковата реформа и езика на Евтимий съм аз, трябва да направя едно важно уточнение, което има пряко отношение към начина, по който К. Кабакчиев използва научната литература не само тук, но и на други места в изследването си. Статията на Илия Талев, на която се позовава К. Кабакчиев, е публикувана в сп. „Български език" (1991,

№ 2, 120–127) и е извлечение от книгата му за второто южнославянско влияние в Русия, излязла на английски език в Мюнхен през 1973 г. От статията, в която Ил. Талев твърди, че езиковата реформа на Евтимий е само един научен мит, се вижда, че той не е познавал книгата ми, не е познавал и другите мои публикации по този въпрос до 1990 г. Нещо повече – не му е било известно и нищо, писано за Евтимиевата реформа у нас и в чужбина след 1968 г. Не зная дали К. Кабакчиев е подминал съзнателно този факт (личи, че не познава и книгата на Ил. Талев), но очевидно крайната и недоказана теза на Ил. Талев много му е допаднала, тъй като по-нататък в книгата си се старае упорито да внуши на читателя, че Евтимий Търновски не е извършвал никаква (не само езикова) реформа.

В първата част на книгата, която заема половината от нейния обем, К. Кабакчиев прави критичен преглед на основната научна литература по въпроса за Евтимиевата реформа. Коментирани са схващанията на Д. Маринов, К. Радченко, П. Сирку, Е. Калужняцки, Хр. Ив. Попов, А. И. Яцимирски, Ст. Цанков, Б. Цонев, В. Сл. Киселков, Цв. Вранска, П. Динеков, К. Мирчев, К. Мечев, П. Русев, Ив. Гълъбов, Д. Иванова-Мирчева, Бл. Чифлянов, В. П. Василев, „История на България" – Т. 3 (автор В. Гюзелев), Кл. Иванова, Ив. Харалампиев, Ил. Талев и „Старобългарска литература. Енциклопедичен речник" (автор на статията Кл. Иванова).

Прегледът не е пълен, което авторът уговаря специално (с. 11). Все пак е било добре да се разгледат и други работи, например тази на С. Нанков[1] и студията на А. Давидов[2].

Не е ясно освен това защо в прегледа е включена в специална рубрика и статията на Кл. Иванова за Евтимиевата реформа[3]. Нейните разбирания за реформата К. Кабакчиев е разгледал отделно на с. 71–73. Не би трябвало според мен да се цитира анонимно и том трети на История на България. Проф. В. Гюзелев е известен познавач на духовния живот на Второто българско царство.

Не бих искал да коментирам подробно критичния преглед, който К. Кабакчиев прави на публикациите по въпроса за характера на Евтимиевата реформа. Такъв коментар изисква много място, тъй като доста неща в прегледа предизвикват сериозни възражения. Надявам се, че живите автори, чиито схващания са обект на критика, сами ще дадат ясен отговор на упреците, че не са успели да прочетат добре написаното от Григорий Цамблак и Константин Костенечки, че са го тълкували тенденциозно и преднамерено, че са изпадали в логически противоречия, че са прилагали неподходяща методология или пък не са успявали да я следват, че не са казали нищо съществено, и т. н. Прави впечатление, че критичният обзор на К. Кабакчиев е твърде рязък, с крайни и категорични оценки и квалификации, което очевидно е резултат от обстоятелството, че никой предходен нему изследвач не е бил в състояние да достигне до важните теоретични прозрения, които той ни предлага във втората част на книгата си.

Ще се спра само на няколко момента от критичния преглед на К. Кабакчиев. От внимателния прочит се разбира, че това не е просто анализ на чужди мнения, а оценка, направена от гледна точка на следните категорични убеждения на автора: а) по време на престоя си в манастира „Св. Троица" Евтимий Търновски е превел само Мойсеевото Петокнижие; б) това е единственото нещо, което Търновският патриарх е вършил през периода 1371–1393 г.; в) Евтимий сам е превел Петокнижието и това е изрично упо-

[1] Нанков, С. Търновска или Евтимиева редакция на църковно-богослужебните книги. – Год. Дух. акад., 11, 1962, № 6, 219–256.

[2] Давидов, А. Към характеристиката на Евтимиевата реформа. – Трудове на ВТУ, 21, 1986, № 2, 69–94.

[3] Иванова, К. Евтимий Търновски. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Състав. Д. Петканова. С., 1992, 137–139.

менато у Григорий Цамблак; г) нищо, което не е казано от Григорий Цамблак и от Константин Костенечки, не може да служи като аргумент за друга, особено реформаторска дейност на Евтимий. Всичко, което противоречи на позицията на Кабакчиев, е подложено на сериозна критика. Категорично смятам, че такъв подход е неприемлив най-малкото заради това, че авторът все още не е защитил теоретичните си позиции – това той се опитва да направи едва във втората част на книгата.

На две места в първата част (с. 17 и 33) се твърди, че Евтимиевият служебник е ярко доказателство за това, че Търновският патриарх не е правил реформа – правописът на паметника е доевтимиев. „Тук би трябвало да се подчертае – пише Кабакчиев, – че един паметник като Евтимиевия служебник, който е най-тясно свързан с реформата, има правопис, присъщ на паметниците до Евтимий, т. е. паметникът е в противоречие с еднообразния характер" (с. 17). Странно е такова четене на казаното от Ел. Коцева: „Правописът на поп Герасим е доевтимиев"[4]. Нищо повече. И оттук нашият автор прави извод, че правописът на Евтимий „е доевтимиев"! Добре е било да прочете докрай 27-а страница в книгата на Ел. Коцева – полезна щеше да му бъде информацията в бел. 50 под линия.

Когато оценява казаното за Евтимиевата реформа от А. И. Яцимирски (с. 25–27), К. Кабакчиев категорично отрича предложението му като извор за реформата да се използват и сведенията, които се съдържат в езика на Евтимий и на най-близкия му ученик Цамблак. „Методологически не е обосновано – пише Кабакчиев – да се търсят специфичните особености на реформата в езика на Григорий Цамблак и Евтимий, защото те са писатели творци със свой собствен облик и творческа свобода" (с. 27). Бих могъл да оставя без коментар този цитат, той е достатъчно красноречив, но все пак не може да не се каже, че такава позиция може да заеме само човек, който не познава добре българската книжовноезикова практика през Средновековието. Интересно е освен това, че К. Кабакчиев изобщо не се противопоставя на същата позиция, изразена от Ив. Гълъбов[5], не се противопоставя на такъв методологически подход, който самият аз съм възприел в книгата си за езиковата реформа и езика на Евтимий Търновски[6]. Вероятно не му е достигнала решителност, иначе трябваше да отрече целесъобразността на всички конкретни наблюдения над езика на търновските книжовници – не само моите и на Ив. Гълъбов, но и на редица други български и чужди езиковеди. Защото в крайна сметка всички тези наблюдения имат за цел да допринесат за изясняване характера на намесата на търновските писатели в средновековния български книжовен език.

Все пак К. Кабакчиев не успява да се сдържи и избира друг вариант за осъществяване на намеренията си. Когато коментира моето изследване върху езика и езиковата реформа на Евтимий Търновски, той открива едно основно противоречие, което формулира така: „Навсякъде се говори за реформа и реформатори, които са създавали езиков кодекс, но в същото време конкретните факти, получени при изследването, не подкрепят ни най-малко виждането за някаква езикова реформа. Просто от книгата не може да се посочи нещо, което да е било реформирано от търновските книжовници" (с. 75). Оставям на онези, които са чели, реферирали, рецензирали или цитирали по различни поводи моята книга, да решат доколко оценката на Кабакчиев е обективна.

---

[4] К о ц е в а, Е. Евтимиев служебник. Софийски препис от 80-те години на XIV век. С., 1985, с. 27.

[5] Г ъ л ъ б о в, И. Цамблаковото слово за Евтимий и българският книжовен език в края на XIV век. – В: Р у с е в, П., И. Г ъ л ъ б о в, А. Д а в и д о в, Г. Д а н ч е в. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 58.

[6] Х а р а л а м п и е в, И. Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. С., 1990, 74–81.

В подкрепа на това, че подобна оценка може да породи съмнение в неговата компетентност, ще дам един пример. По повод на казаното за Евтимиевата реформа от В. Сл. Киселков К. Кабакчиев пише следното: „Не може да останат встрани от вниманието на читателя априорността, тенденциозността и логическите противоречия, които са присъщи за концепцията на В. Сл. Киселков за Евтимиевата реформа" (с. 44). Освен споменатите грехове, К. Кабакчиев приписва на Киселков още един – неговата оценка за „евентуалната Евтимиева реформа" била а н т и н о м и ч н а (с. 45). Тази категорична квалификация е резултат от наблюдението на В. Киселков, че правописът на Евтимий е по-архаичен за разлика от езика му, в който се откриват интересни нови в сравнение със старобългарския книжовен език изразни средства. Ако К. Кабакчиев се беше запознал по-добре с процесите в развитието на донационалния български книжовен език, щеше да знае, че подобно съотношение между правопис и език не е изключение (значи не е измислено от В. Киселков) и може да се види дори при дамаскинските езикови редакции[7]. Тогава нямаше да се отправят необосновани упреци към многозаслужилия покоен познавач на старата българска книжнина.

По-умерен е в оценките си К. Кабакчиев само към схващанията на Д. Иванова-Мирчева (с. 59–62). Той дори се опитва да открие в тях потвърждение на твърдото си убеждение, че никаква реформа не е имало, но ми се струва, че рискува твърде много, тъй като позицията на Д. Мирчева по въпросите за реформата на Евтимий е пределно ясна и е изразявана неедноократно. Ето например как тълкува К. Кабакчиев едно извадено от контекста нейно наблюдение над Евтимиевия език: „Тя (Д. Иванова-Мирчева, бел. Ив. Х.) установява, че „езикът на Евтимий не е нещо ново и съвършено индивидуално създадено, а е естествено продължение на развоя на книжовния български език от Късното средновековие", което твърдение изключва понятието реформа" (с. 61). И още нещо, според К. Кабакчиев Д. Мирчева много внимателно си служела с понятието „реформа" и дори изобщо не го използвала в изследванията си за езика на Евтимий. Това просто не е вярно и не е нужно специално да се доказва. И тук естествено възниква въпросът: защо К. Кабакчиев си позволява така явно да изкривява, пресява и да тълкува произволно очевидни и непротиворечиви факти? Отговорът може да бъде само един: той просто няма ясна представа за това що е реформа. Макар че тук-там подхвърля за „общоприетото разбиране за реформата", К. Кабакчиев никъде не казва какво и чие е то. По всичко личи, че той разбира реформата като революция, като унищожаване на всичко старо и създаване на нещо ново, съвършено различно от старото. Не зная къде нашият автор е видял такова разбиране за реформата, специално за езиковата, но е общоизвестно, че реформирането означава обновяване, преобразуване, преустройство, поправяне – това може да се види във всеки речник, като се започне от латинско-българския, а и трябва да го знае всеки грамотен фололог.

Като заключение към първата част К. Кабакчиев още веднъж категорично отрича възможността да се говори за каквато и да била реформа, свързана с името на Евтимий Търновски, тъй като Григорий Цамблак и Константин Костенечки не са споменали за такова нещо. Трябва да се съгласим с автора, че споменатите Евтимиеви следовници никъде не употребяват термина „реформа" (може би не са го познавали!), но те не са казали и много други конкретни неща, например кога е роден последният български средновековен патриарх. Според логиката на Кабакчиев би трябвало да се направи извод, че Евтимий Търновски изобщо не се е раждал.

Анализът на откъса от Похвално слово за Евтимий (от 28.1 до 31.3)[8] заема почти

[7] Срв. напр. В е л ч е в а, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI–XVII век. – Български език, 1966, № 2, 110–121.

[8] По изданието на: Р у с е в, П., И. Г ъ л ъ б о в, А. Д а в и д о в, Г. Д а н ч е в. Цит. съч.

цялата втора част на книгата (с. 94–158) и би трябвало да се разглежда като основен акцент в нея. Тук К. Кабакчиев се спира на противоречията между оригиналния текст и превода му на съвременен български език. Той смята, че отговор на въпроса кои книги е превел Евтимий в манастира „Св. Троица" може да се даде, след като се отговори на 18 конкретни въпроса, които се налагали от критичното четене на текста: от кои други книги превежданите са „с много години по-стари"; какво представлява „учеността на елините" и какво е нейното отношение към превежданите книги; кои са „гръцките писания" и кои книги е трябвало да отговарят по смисъл на тях и т. н. (с. 100–101). Тук не е възможно, пък и не е нужно да се проследи подробно анализът на К. Кабакчиев – той трябва да бъде оценен внимателно от различни специалисти и непременно от богослови. Всичките усилия на автора са насочени към обосноваването на хипотезата, че в манастира „Св. Троица" Евтимий Търновски е превел отново Мойсеевото Петокнижие – откритие, което не е било забелязано от медиевистите. К. Кабакчиев, разбира се, има право да поддържа подобна хипотеза, но тя ще си остане такава, докато не бъде доказана убедително. Според мен това още не е направено и в такъв смисъл една хипотеза не трябва да бъде използвана за решаване на такъв важен въпрос, какъвто е въпросът дали е съществувала или не Евтимиева реформа. От друга страна, анализът се основава на чужд превод на откъса от Похвално слово за Евтимий, който той смята за неточен и неадекватен на оригиналния текст. Друг, по-добър превод обаче К. Кабакчиев не ни предлага – той предпочита да тълкува отделни моменти от текста. Вярно е, че преводът на средновековен български текст изисква и тълкуване, но преди всичко изисква много добра езикова подготовка. Тук е било мястото К. Кабакчиев, който е езиковед, да покаже, че превежда по-добре и поради това може да тълкува по-точно и по-задълбочено. Показателно е, че и в други свои публикации, където критикува даден превод, той не предлага свой вариант. Ако беше направил по-прецизен превод на разглеждания текст (това в дадения случай е възможно), като започне например не от 28.1, а от 27.1, щеше да види, че част от въпросите, които си задава и на които търси отговор, просто са излишни. Добре е било също, преди да заеме категоричната си позиция по отношение на Евтимиевата реформа, К. Кабакчиев да издири и преведе в с и ч к и моменти от известната творба на Константин Костенечки, които имат отношение към обсъждания въпрос, и чак тогава непредубедено да ги тълкува.

Много показателно за цялостния подход на К. Кабакчиев към разглежданата проблематика е написаното в краткото Заключение (с. 166–171). От него научаваме, че Евтимий Търновски „не е реформатор в истинския смисъл на думата" (с. 166), но не се казва какъв точно е, защото, от друга страна, „не може и дума да става" за някаква реформа (с. 167). Научаваме също, че Евтимий е превел Петокнижието, което „не е аргумент за реформа" (с. 167), но това не е съвсем превод, а „по-скоро редактиране, сверяване на първите преводи на Петокнижието с оригинала му на елински език" (с. 168). Изразено е твърдото убеждение, че Евтимий е „по-скоро традиционалист, консерватор, но не и реформатор. Още по-малко да е провел реформа като многоаспектно културно явление, засягащо всички сфери на духовната комуникация" (с. 168).

Първата книга на Кирил Кабакчиев няма научен рецензент или научен редактор, на корицата ѝ липсва указание за това кое е издателството, което се е ангажирало с нея. Не личи също да е била обсъждана в някое научно звено. А е трябвало!